

АРХІТЕКТУРА ГРОМАДСЬКИХ СПОРУД

УДК. 725. 82 (477.8)

Проскураков В.І.

НУ «Львівська Політехніка», кафедра АП

**АРХІТЕКТУРА БУДИНКІВ І СПОРУД В м. КОЛОМИЯ,
ЯКІ ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ, ПРИСТОСОВУВАЛИСЯ
І ПРОЕКТУВАЛИСЯ ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТЕАТРІВ**© *Проскураков В.І., 2000***Розглянуто громадські споруди в м. Коломия, які використовувалися, пристосовувалися і проектувалися для діяльності українських театрів.**

В Україні є 36 міст, в яких спеціально будувалися театри. П'ять міст, в яких зараз є десять і більше театрів – це Київ, Харків, Львів, Дніпропетровськ, Одеса. В інших містах – по одному, два. Майже всі театри в Україні побудовані в основному в містах, що є обласними центрами, і тільки 11 міст не є такими – Мукачево, Дрогобич, Коломия, Ніжин, Макіївка, Севастополь, Ялта, Біла Церква, Дніпродзержинськ, Маріуполь, Кривий Ріг. Особливе місце займає Коломия – місто, яке разом із Львовом і Києвом, Харковом і Полтавою, Дніпропетровськом і Одесою без перебільшень можна віднести до таких, в яких постав і розвинувся як явище сучасний український театр.

Саме в цьому місті, в 1848 році, відбулася перша в Галичині світська вистава українською мовою. У Коломиї в різний час виступали славетні майстри української сцени: М. Садовський, М. Заньковецька, Г. Хоткевич, Іван та Іванна Біберовичі, А. Нижанківський, М. Бенцаль та інші, гастролювали практично усі українські театри. Серед них «Руська Бесіда», «Заграва», ім. Л. Українки, Ів. Когутяка тощо. Тут, в Коломиї, народився геніальний актор і режисер Володимир Блавацький. Все це потребувало як певної атмосфери, так і відповідного середовища – просторів і споруд, без яких театральне мистецтво не в змозі повноцінно розвиватися. Театральна історія міста розпочалася у сивій давнині. Як і в інших регіонах України, в свій час в Коломиї могли виступати скоморохи (вже на мапі українських земель XI-XIII ст. серед 20 тодішніх міст є і м. Коломия. А археологічні дослідження Я. Пастернака доводять, що поселення вже тут існували 2500-200 рр. до Р. Х.). Скоморохам міг передувати старовинний обрядовий театр. Могли існувати театральні форми середньовіччя: княжий театр і народний. Наступними формами стали театри – вертепи, літургійний театр. А відбувалися ці вище згадані, дії на площах, майданах міста, вулицях, сінях і ґридницях княжих палаців, сінях і світлицях хат, залах готелів, у приватних палацах, навах, притворах, обрубах українських церков.

Та спеціально пристосовані місця проведення театральних видовищ українців в м. Коломия до 1864 року невідомі. Це стосується і вистав українського аматорського театру під керівництвом А. Ляйтнера в 1848-1849 роках. Також і до заходів представників інших національностей, скажімо, гастролей польських мандрівних театрів в 1850-1860 роках.

Перші гастролі Галицького театру «Руська Бесіда» в Коломиї відбулися на пл. Ринок, в будинку С. Германа, в залі німецького чиновного казино. Ця подія висвітлена М. Белоусом: “За тим, на просьбу бл. п. Т. Білоуса, директора гімназії коломийської і в той час посла

на сойм красвий, виїхав жидівськими бриками рус. нар. театр зі Львова до Коломиї, де від 20 серпня включно по 31 серпня 1864 р., давав що вівторка, четверга, суботи і неділі представлення з великим поводженням. Представлення відбувалися в салі німецького (чиновничого касина в ринку в домі Сам. Германа на першім поверсі”¹ [1]. Також в газеті “Слово” від 22 серпня (3 вересня) 1864 року: “Хоча сая для публіки в Коломиї невелика, а сцена мала, що годі на ній кілька кроків ступити, то такий театр руський... производил ту якнайлучшее дійсвіє і восхищал цілу салю, даєдно переповнену” [2].

З 1870 року гастролі театру «Руська Бесіда» так само проходили на пл. Ринок, але тепер вже в приміщенні колишнього товариства “Казино-ресурс” (можливо. це той самий зал німецького казино). Про це повідомлялося в газеті “Слово” від 23 листопада (5 грудня) 1877 року; в рубриці “Новини”: “Театральное извещение. Дирекція львовского русско – народного театра имеет честь уведомити вичт. Публику, что, в своем переезде через Коломью, дасть там же двенадцать драматичних представлений, ... Представления даватись будуть ... в сали бывшего “Касина – ресурсы”, вь рынку...”[3]. Гастролі українського театру в 1880-х роках відбувалися вже в залі «Галицького готелю». Відомості про вистави театру “Руська Бесіда” в січні – березні 1884 року в залі “Галицького готелю” знаходимо в часописах “Новый Пролом”, “Слово”. [4].

Доброчинні українські заходи, концерти, бали, вистави відбувалися у залі «Щадничої каси» (збудована 1892 р.). У місцевій пресі різних років є багато відомостей про українські вистави саме в цій споруді.

Наприклад, в часописі “Хлібороб” від 15 травня 1894 року: “Днями 11 липня т. є. на руского Петра і Павла, у вечір буде виставлена в Коломиї, в салі Каси щадничої ... Комедія в 4 діях нашого товариша Д-ра Івана Франка н. з. “Рябина”...” Чи в часописі “Діло” від 25 січня (6 лютого) 1896 р.: “Аби придбати грошей на допомогу для учениць, устроїв виділ Жіночого кружка на св. Николая мин. року вечорниці для дітей в великій салі каси щадничої.”

Після 1895 року концерти і зібрання відбувалися в будинку польського спортивного товариства «Сокіл» (арх. І.Левинський). А з 1901 року концерти видатних українських артистів, співаків, музикантів (С.Крушельницької, М.Лисенко) проходили в залі Народного дому на першому поверсі – тепер Музей гуцульського мистецтва.

У 1920-х роках концерти, зібрання і українські акції періодично відбувалися у будинку товариства ремісників «Гвезда». У цьому будинку з 1944 року діє Коломийський драматичний театр ім. Я. Галана. В будинку товариства були змонтовані механіка сцени, ложі.

В 1950-1980 роках вистави коломийських самодіяльних театрів, концерти, гастролі професійних колективів проходили у районному Будинку культури (був. «Гвезда»), Будинку офіцерів (був. «Щаднича каса»), Міському будинку культури (кол. тов. «Сокіл»), Будинку культури залізничників (побудований у 1970 роках).

З 1990 року у будинку театру (кол. «Гвезда») діє відроджений професійний Коломийський драматичний театр. А з кінця цього ж року у Народному Домі (кол. «Щаднича каса») йдуть вистави коломийських самодіяльних театрів.

¹ Ці та подальші архівні матеріали, публікації у часописах Коломиї ХІХ ст., витяги із власних розвідок, в посиланнях [1], [2], [3], [4], люб’язно надані автору цієї публікації п. Богданом Волошинським – директором центру підвищення кваліфікації державних службовців м. Івано-Франківськ.

На кінець ХХ ст., зрозуміло, збереглися не всі приміщення, в яких відбувалося становлення професійного українського театру в Коломиї. Існують: “Щаднича каса” – тепер Народний дім, “Народний дім” – тепер Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини, будинок товариства “Гвезда” – Коломийський обласний Український Драматичний театр, приміщення товариства “Сокіл” – клуб військових. Але і вони можуть дати вичерпну інформацію про те, якою була просторова побудова і організація вистав, вмістимість приміщень, яким був сценічний простір, функціональна організація споруд, що використовувалися для українських вистав за останні 150 років в Коломиї. Це підтвердила наукова експедиція, що відбулася влітку 1999 року і яку сформували спеціалісти АРФ ДУ “Львівська політехніка” за сприяння адміністрації, провідних вчених та шанувальників міста Коломиї². Під час обстежень громадських споруд міста першим же висновком стало те, що

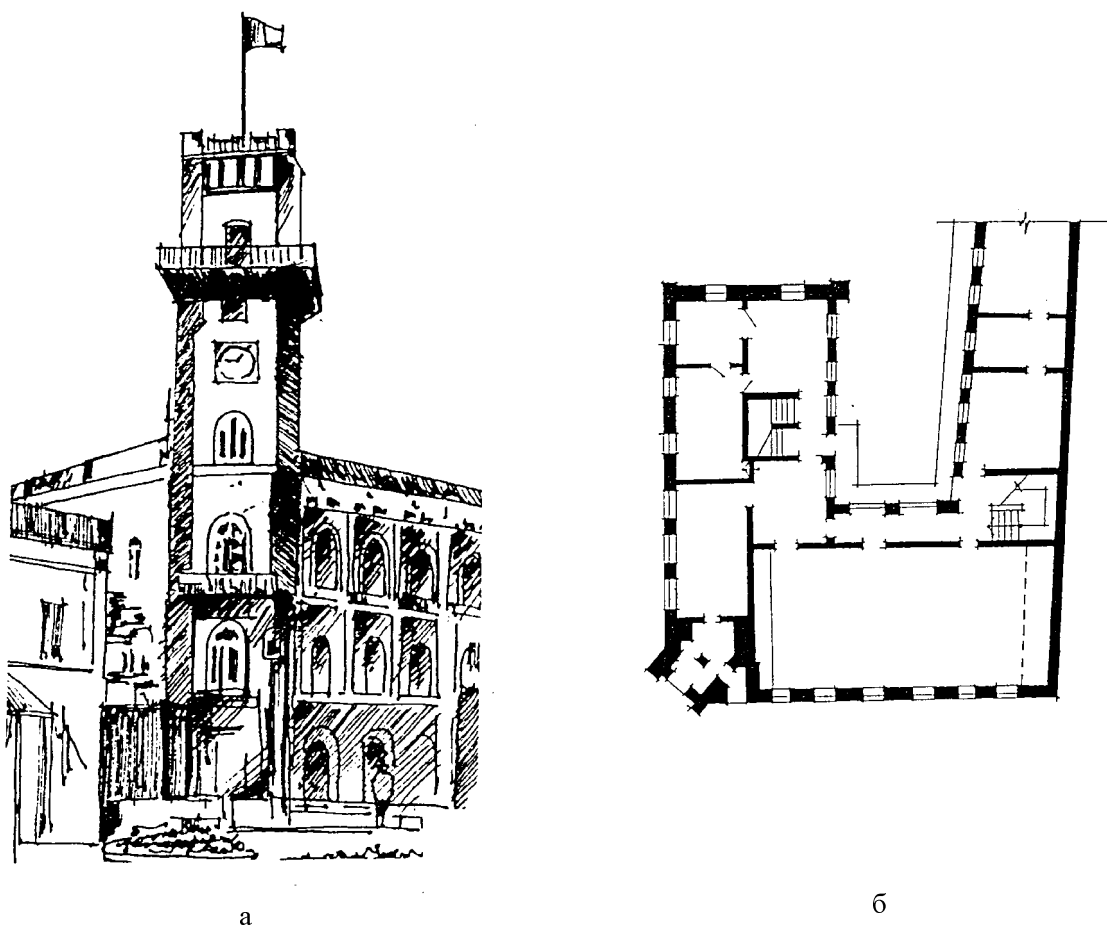

Рис.1. Ратуша Коломиї: а – загальний рисунок; б – план залу

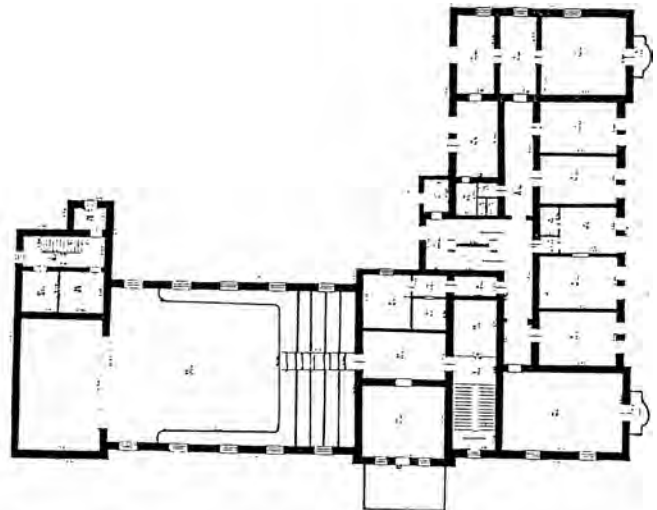
² Це Проскуряков Віктор Іванович – заступник декана АРФ НУ “Львівська Політехніка”, кандидат архітектури, доцент, член-кореспондент УАА, Стояновський Орест Ростиславович – магістр архітектури, Арсан Михайло Миколайович – директор музею історії м.Коломиї, Волошинський Богдан Іванович – директор центру підвищення кваліфікації державних службовців м.Івано-Франківськ; Мельник Леонід Борисович – мистецтвознавець, краєзнавець, викладач; Вишиванюк Іван Іванович – науковий працівник КМНМГтаП ім. Й.Кобринського; Нагірний Василь Григорович – журналіст газети “Коломийський вісник”, краєзнавець; Томенко Марта – викладач музичної школи № 1; Кочержук Мирослава – працівник музею історії м. Коломиї; Баран Романа Романівна – завідувачка відділу кераміки КМНМГтаП ім. Й.Кобринського; Пустовіт Анна Дмитрівна – директор Народного дому (кол. Щадничої каси).

ще одним місцем театральних дій могла служити і актова зала Коломийської ратуші при пл. Ринок. Це окрім вищезгаданих залів в цьому районі міста та тих, яких вже нема – в “Казино Ресурса”, “Галицькому готелі”, а ще раніше Німецькому казино. На те, що саме в цьому залі розмірами 20×9 метрів відбувалися видовища, вказує його організація – на одній з торцевих стін є антресоль шириною 2,0 м для музикантів. Перед іншою на підлозі подіум шириною 1,5 м (рис.1). Так вирішувалися багатофункціональні зали, де відбувалися і театралізовані видовища як наприкінці XIX ст. (а ратуша та магістрат Коломиї побудований у 1877 р.), так і на початку XX ст. Можна як приклад згадати зали Міського казино та ресторану з кабаре-театром в готелі “Жорж” у Львові [5]. Зала в Ратуші Коломиї велика, добре обладнана, але без допоміжних і спеціальних приміщень.

Все по-іншому в споруді “Щадничої каси” – вона і функціонально, і просторово – структурно вибудована немов з двох різних будинків, об’єднаних єдиним архітектурно-естетичним оздобленням: будинку каси, просторова архітектурна організація якої має симетричний характер, а головний фасад вибудований вздовж вулиці, та видовищного комплексу, що композиційно розвивається вглиб ділянки (рис.2). Такі рішення, коли зона театральна – видовищної частини функціонально і просторово, архітектурно і композиційно виокремлена в спеціалізований простір, будуть використовуватися архітекторами значно пізніше – в 20-30-х роках, відомих в історії архітектури як роки закладання функціоналістично-конструктивістських засад, що підтверджує проектна і практична діяльність як українських архітекторів (проекти Народного дому на Богданівці у Львові чи Народного дому в Сяноку архітектора Є. Нагірного), так і інших, скажімо клуб залізничників архітектора Заремби також у Львові. Іншими словами, при всіх зовнішніх стилістичних подібностях “Щадничої каси” до т. зв. “віденського” ренесансу чи класицизму ця споруда, і особливо

а

б

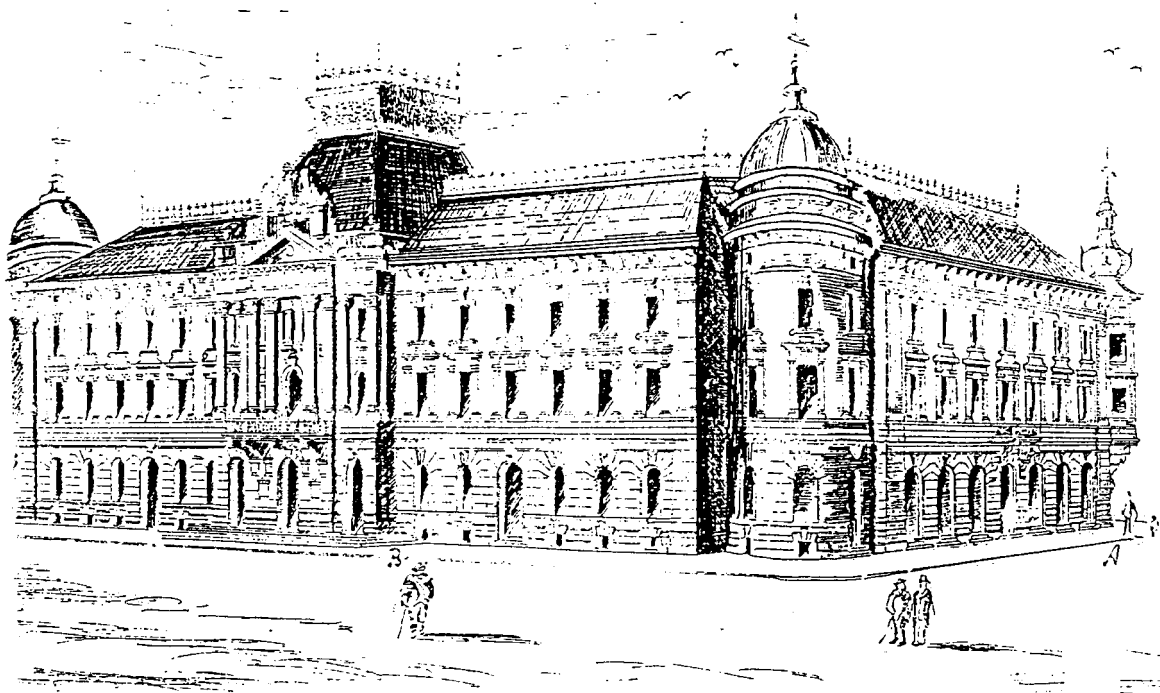
Рис.2. Будинок “Щадничої каси” – тепер Народний дім:
а – загальний вигляд (фото 1999 р.); б – план на відм. балкону

видовищній її комплекс надзвичайно вдало вирішений функціонально. Що і цінувалося, напевно, в першу чергу акторами, режисерами, діячами культури і за що вони віддавали перевагу просторам саме цієї споруди, коли відвідували м. Коломию і з концертами, і з виставами.

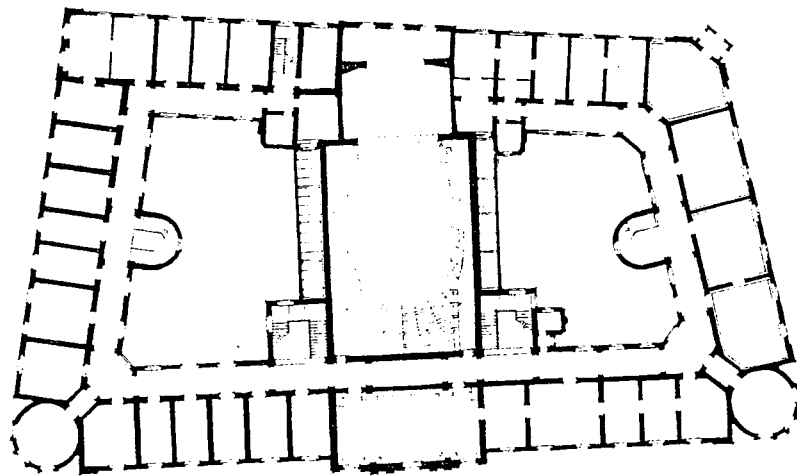
Вестибюльна частина і “Г”-подібний кулуар, вертикальні комунікації разом із корт’яром розмежовують, відділяють видовищну зону цієї споруди від усіх інших. Приміщення, що призначалися для обслуговування театральних труп, мистецьких колективів були спроектовані і збудовані так, що з одного боку вони є при сцені, справа від головної поздовжньої осі, з другого – виходять у головний кулуар. Сцена – коробка з планшетом розміром 7,11×7 м і дзеркалом 7×4,5 м можливо є невеликою, але дуже зручною – має кишеню зліва, кишеню з приміщенням для акторів справа і ар’єрсцену розмірами 8×5 метрів. Отже, вирішена вона як класична глибинна сцена – що було на той час переважаним рішенням в організації сцени як в Російській, Австро-Угорській імперіях, так і в Польщі. А за рахунок достатньо розвинутої авансцени розміром 9×1,2 м – у цьому сценічному просторі можна досягти будь-яких сценографічних рішень – фронтальних, комбінованих, просторових. Простора зала розмірами 21×13 м також є зручною, глядачі потрапляють до неї з двох боків, а найбільша вмістимість, що може бути (за світовими нормами) – 340 місць в партері та ще 150 місць на балконі, де розміщення рядів навіть більш комфортне ніж у партері (відстань від спинки до спинки крісел в ряду 1,2 м, а не 1.0 м, як тепер проєктують). Отже, вмістимість цього залу близько 500 місць, що відповідає градації вмістимостей сучасного театру. Організація пожежної безпеки відповідає сучасним міжнародним нормам, двоє дверей шириною 1,5 метра задовольняють вимогу евакуацію партеру, а сходи, що ведуть на балкони, вирішені як незадимлювальні. Важливим є ще одне рішення цього комплексу – всі складові його частини: і ті, що обслуговують глядачів, і ті, що призначені для акторів, мають свої комунікації, санітарно – технічні приміщення, рекреації. Це говорить про те, що споруда, яка була збудована ще у 1892 році, при забезпеченні її сучасним технічним і технологічним обладнанням (світловими, акустичними, механічними системами) могла би стати повноцінним театральновидовищним будинком для модерної експлуатації – типу театального плейхаузу, а не тільки, як тепер, спорудою для товариства чи клубу.

Час вимагає, щоби в повному обсязі був реалізований проєкт Народного дому (тепер музей), права частина якого була збудована ще у 1901 році.

За архітектурно-планувальною схемою ця споруда є близькою до рішень інших громадських споруд Центральної та Західної Європи – Дому союзу столярів в Лондоні, Дому Швейного цеху в Гамбурзі, Дому Франкмасонської ложі в Лондоні, Дому спілки художників у Відні, Галицької ошадної каси та інших [6]. Та в стандартному наборі службових та обслуговуючих приміщень “Народного дому” м.Коломиї є своя особливість. Ця споруда запроектована так, що в архітектурно – композиційному сенсі її театральна – видовищна функція є домінуючою. Це видно з архітектурного вирішення усієї споруди – театральна зала, комплекс сцени, вхідна частина запроектовані на головній осі цієї споруди (рис.3). І це трішення є дуже близьким до просторово – функціональної організації театру фундації гр. Ст.Скарбека (тепер театр ім. М. Заньковецької) у Львові, яка і зараз випереджає час [8]. На відміну від інших видовищних комплексів у спорудах Європи, театр у “Народному домі” Коломиї мав би бути комфортнішим з багатьох поглядів. Театральновидовищний зал розміром 13×12 м забезпечений власними сходами справа і зліва від головної осі, що ведуть на ложі і балкон, відповідно на позначки 3 метри 75 сантиметрів і 5 метрів 25 сантиметрів.

а

б

Рис.3. “Народний дім”, тепер КМНМГтаП ім.Й.Кобринського:
 а – загальний вигляд (відбиток листівки з проектом Народного дому)
 б – план театральної зали (на рівні ложі)

Сценічний комплекс має свої комунікації, різні приміщення, які можуть використовуватися як гримерні, костюмерні. Також при сцені запроектовані санітарно – технічні приміщення. Сцена з дзеркалом 7,5×7,5 м і планшетом 11×7 м вирішена як портална, глибинна, має розвиток в глибину приміщення у вигляді ар’єрсцени розміром 11×4 м. Зал може використовуватись як лекційне приміщення. Для цього в стінах залу ближче до сцени автори проекту передбачили вікна висотою 3 метри. Аналізуючи проект, можна стверджувати, що за сучасними нормами в партері, в ложі та на балконі можна було би запланувати відповідно 440, 130 та 100 місць, що разом становить 670 місць.

Не можна напевне стверджувати, як пишуть деякі поважні видання [8], що споруда товариства "Сокіл" в Коломиї, яка побудована за проектом бюро, очолюваного проф. І.Левинським – є вже спорудою з архітектурою в українському стилі. Насправді архітектурний стиль цієї споруди є ближчим до архітектури житлових будинків І. Левинського по вул. Кольберга, вул. Нечуя-Левицького 1889-1891 рр., по вул. Дорошенка 90-х років у Львові, до житлового будинку, спроектованого І. Левинським разом із Ю.Захарівичем в 1889 р. чи будинку для робітників, запроектованого разом з Я.-Т.Кудельським. Вона відрізняється від архітектури лікарні в Заліщиках, будинку для робітників, спроектованих І. Левинським і його бюро, павільйону українських товариств на крайовій виставці 1894 р. – арх. Я. Захарівича та І. Левинського. Чи будинку М. Дмитрієва в Ярьськах (1905 р.), Полтавської земської управи архітектора В. Киричевського (1903 р.), будинку товариства "Дністер" арх. І. Левинського, (вул. Руська, 1906 р.) та інших, які проектувалися і будувалися значно пізніше, і які визнаються спеціалістами як такі, що мають риси українського стилю [9].

Про що це говорить? Про те, що будинок товариства "Сокіл" скорше презентує і регіональний, і інтернаціональний архітектурний стиль, який був поширений на початку ХІХ ст. також в містах Польщі та Австрії. Але на відміну від інших будинків саме в цій споруді проглядають прийоми і рішення, які зустрічаються в архітектурі театральновидовищних споруд значно пізніше – в середині ХХ ст.: зал і сцена спроектовані в окремому павільйоні комплексу, входи до залу й евакуаційні виходи розмежовані, зал має багатофункціональний характер. Але найважливішим є те, що архітектурно – конструктивні елементи і оздоби екстер'єру та інтер'єру мають єдине стильове вирішення, що робить архітектуру цієї споруди ефектною і синкретичною (рис.4).

Рис.4. Будинок товариства "Сокіл" – тепер клуб:
а – інтер'єр залу; б – загальний вигляд

Архітектура будинку колишнього товариства “Гвезда” (тепер – Коломийський обласний український драматичний театр) розвивалася в просторі і часі протягом 80-ти років. Від початку, як і інші споруди мережі товариства “Гвезда”, скажімо у Львові по вул. Короленка, а також, наприклад, українських громадських – таких як Народний Дім в Кальному арх. Є. Нагірного (проект 1935 р.), цей будинок у Коломиї нагадує збільшену хату чи навіть палацик. На громадський характер його вказує хіба що портал входу, арочні прорізи вікон, потужна лінія призьби – цоколя. Такий прийом в модерній архітектурі називається метаболізмом і є рівним серед усіх інших. Щодо первинної планувальної схеми – то вона є безперечно кращою для культурно-просвітницьких споруд, аніж для театральних-видовищних. (Найбільш функціональними є ті видовищні споруди, в яких головні осі їх вхідної частини, вестибюлю, холу, залу і навіть сцени співпадають). Та тепер, коли ця споруда стала виключно театральною, існуюче планувальне рішення, що розвивається в поперечних напрямках

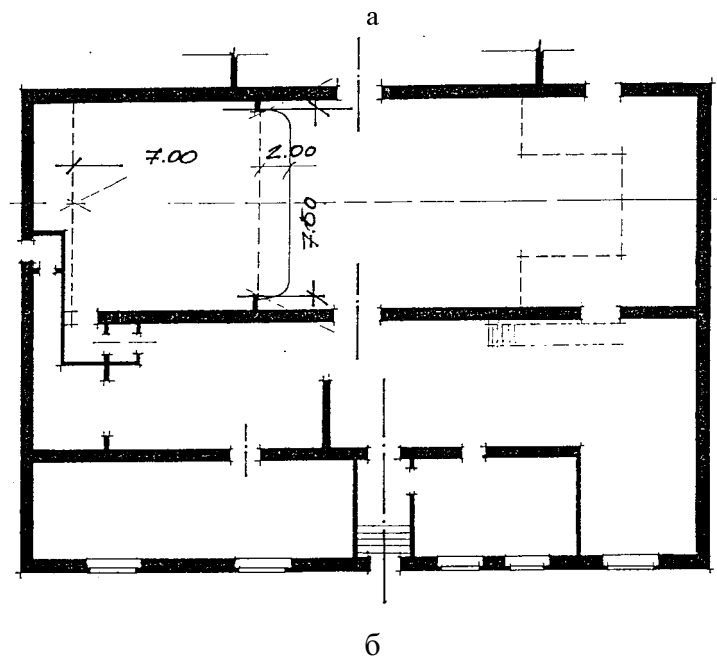
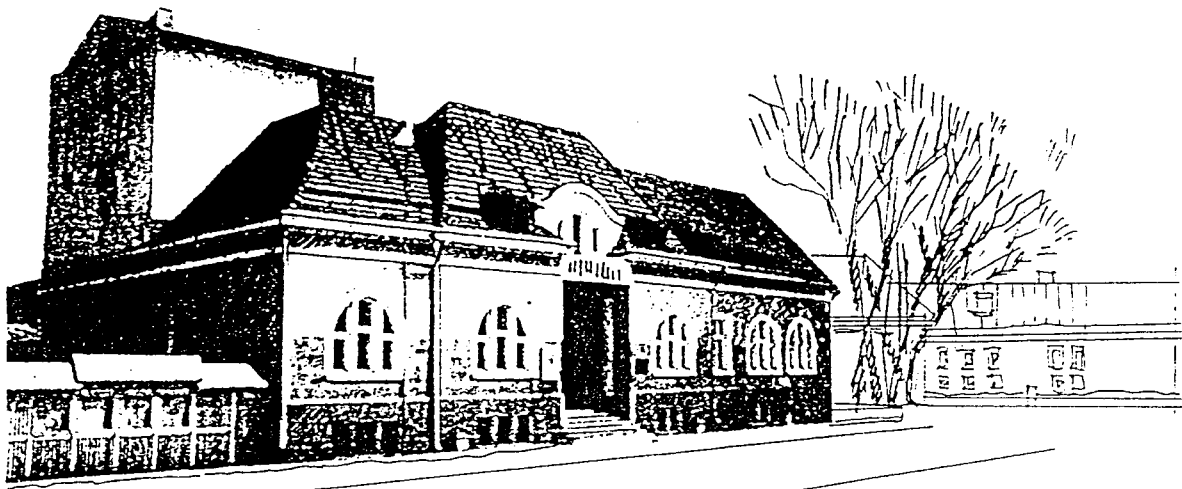

Рис.5. Будинок товариства “Гвезда” –
тепер Коломийський обласний український драматичний театр:
а – загальний вигляд; б – план-схема театру на відм. партера

осей, можна навіть вважати оригінальним (рис.5). Напевно, спочатку сцена мала вигляд відкритого подіуму, але подальші перебудови призвели до того, що тепер сцена має розмір отвору порталу 7,5 м, її ширина становить 7 м, а авансцена винесена в зал на 2 м і при потребі може трансформуватися в оркестрову яму. Тепер сцена може використовуватися як комбінована, фронтальна і глибинна, постановочним можливостям якої сприяє надбудована над нею коробка. Ця новобудова органічно вкомпонована в силует споруди і надає їй динамічного, спеціалізованого театрального характеру. Правда, на цьому розбудова театру не може закінчитися. Адже трупа, технічний персонал і глядачі відчувають брак допоміжних приміщень – складських та обслуговуючих. Також не уникнути технічної і технологічної модернізації театру.

Не виникає сумніву, що усі згадані вище споруди після певних технічних удосконалень, перепланувань, розбудови можуть і надалі ефективно функціонувати і тим збагачувати і урізноманітнювати середовище дії сучасного українського театру, грати роль своєрідної комунікації поміж минулим і майбутнім українського театрального мистецтва у всіх його формах – аматорських, шкільних, професійних.

1. *История основания и развою русско-народного театра въ Галичинь. Составлена однимъ изъ настаршихъ артистовъ русской сцены. – Коломыя, 1904. – С.52.* 2. *“Слово”. 22 серпня (3 вересня) 1864 р. № 67. – С.268.* 3. *“Слово”. 23 листопада (5 грудня) 1877 р. – № 67. – С.3 (рубрика «новини»).* 4. *Статті у часописах “Новий пролом”. – 1884. – № 108, 110, 114; “Слово”. – 1884. – № 5. 22 у фонді І. Левицького НБ НАНУ ім.В.Стефаника.* 5. *Проскураков В., Ямаш Ю. Львівські театри. Час і архітектура. – Львів, – С.35.* 6. *Барановський Г.В. Общественные здания (А-В-С-Д) // Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века. – С.Петербург, 1908. – Т.II (С-Д). – С.2-41.* 7. *Проскураков В. Ямаш Ю. Львівські театри. Час і архітектура. – Львів, – С.29-32.* 8. *Васильчук М., Савчук М. Енциклопедія Коломийщини // Зшиток 1, літера А. – Коломия, 1996, – С.27-29.* 9. *Нога О. Проект пам'ятника Івану Левинському. – Львів, 1997. – С.161-273.*

УДК 711

Проскураков В.І., Стояновський О.Р.
НУ “Львівська політехніка”, кафедра АП

**АРХІТЕКТУРА УКРАЇНСЬКИХ
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ БУДИНКІВ І СПОРУД,
СПРОЕКТОВАНИХ АРХІТЕКТОРОМ Є. НАГІРНИМ
У 20-30 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

© *Проскураков В.І., Стояновський О.Р., 2000*

Проаналізовано архітектуру українських культурно-просвітницьких будинків, спроектованих архітектором Є. Нагірним для Кального, Львова і Сяноку.

Творчість відомого українського архітектора Євгена Нагірного ще донедавна асоціювалась виключно із українською церковною архітектурою [1], [2], [3]. Та аналіз родинних архівних документів (листів, проектів, ескізів) доводить, що Є. Нагірний був також майст-